

Zsigmond az egész magyarság történetében gondolkodott. Kérdései semmivel sem kevésbé időszerűek ma, mint húsz évvel ezelőtt. Még mindig vannak tabuk a magyar történetírásban.

Szépen megírt esszétanulmányok sorakoznak itt. Az 1940-ben megjelent, majd hatodféltizeddel később újra közölt *Ember és táj a középkori Biharban*. A Szerző nemcsak az összes forrást ismeri, de láttatni is képes a forrásokból kibomló víziót. Talán a nagy klasszikusnál, Ernest Renannál olvastam hasonlót, amikor Szent Pál nyomában bejárta a kisázsiai vidékeket. *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól* először a Szabó István-émlékkönyvben kapott nyilvánosságot 1998-ban; Szabó István is a sűrűn hivatkozott, különösen becsült szerzői közé tartozik a kötetnek. *A gyalui vártartomány története* a birtok urbáriumi kiadásának bevezetésével készült s jelent meg 1944-ben, de a harmadik fejezetét átfogalmazta s újra kiadta a Berlász Jenő-émlékkönyvben – a szerkesztők összerakták a kettőt, megfelelően az *ultima manus* elvének. Berlász szerepeltetése szimbolikus, ő is annak az iskolának a tagja, amelyhez tartozónak Jakó Zsigmond is vallotta magát. *A Belső-Szolnok és Doboka megyék birtokos társadalma az újkorban* is a hőskorban íródott (1944). Ezt a részt három genealógiai tanulmány zárja, az egyiket – *A hodosi Jakók a középkorban* – alighanem szignatúrának is tekinthetjük a kötet vége felé.

A könyvnek külön értéke az a monumentális zárórész, amely Jakó Zsigmond szakirodalmi munkásságának könyvészetét tartalmazza. Öt szakasza van. Az első az önálló könyvek, tanulmányok, közlemények jegyzéke, 187 tétellel, 1940-től 2014-ig. Az utolsó tétel az Erdélyi Okmánytár IV. kötete. Lényeges, hogy az egyes műveknél megjelenjen az arról írott recenziók is. A második rész a tudományban másodlagos műfajokat listázza (99 tételt) (Tudományos jelentések, beszámolók, ismertetések, előadások, cikkek, fordítások, nekrológok, interjúk). A harmadik rész a szerkesztett munkákat, valamint a gyűjteményes kötetekhez írott elő- és utószavakat sorolja fel; ez a legrövidebb, de persze olyan művek szerepelnek benne, mint az 1957-ben megjelent Kelemen Lajos Emlékkönyv vagy az erdélyi rendszerváltozás után újra induló forrásközlés-sorozatok több kötete. A negyedik rész az egyetemi jegyzetek és az oktatási segédletek bibliográfiai adatait gyűjti együvé (hat tétel). Az ötödik a Jakó Zsigmondról szóló irodalmat ismerteti. Ennek 125 itemje jól mutatja, hogy Jakó Zsigmond mennyire fontos személyisége volt a magyar történetírásnak, az erdélyi tudományos életnek és kultúrának.

Ez az összesen mintegy 50 oldalnyi bibliográfia fontos kiegészítése a tanulmánygyűjteménynek. Csoportosítása tematikus (a szerző intencióit követi), ami megkönnyíti annak a munkáját, aki saját tudományos problémái megoldásához keres fogódzót Jakó Zsigmond írásai között, de háttérbe szorítja, szinte eltünteteti magát a személyiséget, amely párhuzamosan oly sok mindennel foglalkozott. A kötet terjedelmes hely- és személynévmutatója önmagában tanúskodik arról, hogy a tanulmányok szerzője az erdélyi régiség legalaposabb ismerője, legnagyobb kutatói közé tartozott.

Mikó Árpád

ÚJ KORSZAK HATÁRÁN

Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában

Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2019.

A mohácsi csata közelgő 500. évfordulója újabb és újabb vizsgálatokra ösztönzi a kutatókat. Az itt ismertetett tanulmánykötet a késő középkori hadviselés átalakulásának kezdeti lépéseit, a legjelentősebb európai államok hadügyét, hadseregeit és hadművészetét mutatja be a

16. század első harmadában. A könyvben nem statikus képet vagy állapotleírást kapunk: a cél a hadügyi változások dinamikájának érzékeltetése és egy változó, átalakulásban lévő világ katonai vonatkozásainak föltárása, valamint a korszak ismeretéhez nélkülözhetetlen nemzetközi összefüggések ismertetése.

A munkát a két szerkesztő, B. Szabó János és Fodor Pál bevezetője, illetve előszava nyitja. Fodor előszavában aláhúzza, hogy a mohácsi csata önmagában nem vizsgálható, az európai hatalmi és hadügyi kontextus elengedhetetlenül fontos részét képezi a csata elemzésének. Az ezt követő bevezetőben B. Szabó széles európai horizontot nyit, amelyben felvázolja a korabeli Európa legfontosabb jellemzőit, a változások irányait, illetve utal a korszak vizsgálatában sokáig meghatározó elméletre, amelyet Geoffrey Parker „hadügyi forradalomnak” nevezett. Kijelöli a kereteket, amelyben a kötet tanulmányai vizsgálódnak: a hadseregek létszáma, összetétele, technikai jellemzői, fegyverzete, harceljárásai, hadviselési jellegzetességei, illetve az államok erőforrásai.

Az Oszmán Birodalom hadszervezetét és hadseregét Fodor Pál mutatja be tanulmányában. Az állami bevételek a terjeszkedéssel párhuzamosan, a területnél és a lakosságáznál nagyobb arányban nőttek. Mohács idején a kincstár egyenlege már a közel 20 ezres állandó udvari zsoldosereg (11 500 janicsár és újonc, 5100 lovas, 2200 tüzér és műszaki) és a 40 ezres várőrségek fenntartása mellett is 15%-os többletet mutatott. A török hadszervezet alapját azonban továbbra is a tímár-birtokos szpáhik és az általuk kiállított katonák összesen 70 ezer főt számláló tömege adta, amit az irreguláris katonák 40 ezres létszáma egészített ki. Az oszmán hadipotenciál tehát meghaladta a 170 ezer főt, amiből egy-egy hadjáratra akár 70 ezer fős sereget is mozgósítani tudtak. A török hadsereg fegyverzete magában foglalta a korszerű lőfegyvereket, harcászata mégis erős keleti hatást mutatott, amit a török katonai vezetők az alakulatok jó együttműködésével minőségileg tudtak továbbfejleszteni.

Sashalmi Endre a Moszkvai Fejedelemség hadügyét veszi vizsgálat alá, amelynek legfontosabb jellegzetessége az uralkodó erősen patrimonialis és teokratikus hatalma. A hadsereg alapját a katonai szolgálatért kapott földbirtok jelentette. A hadipotenciál az 1530-as évekre elérte a 40 ezer főt, amiből egy-egy hadjáratra 20 ezres sereget tudtak mozgósítani. A fegyverzetet és harcászatot a szembenálló ellenséghez kellett igazítani. A tatárokkal szemben a lovasság nagy száma a jellemző, de a tűzfegyverek használatának elterjedése, valamint a gyalogsági harcászat kombinációja, az új szekérvárszerű innováció mutatja, hogy az orosz hadsereg is elindult a modernizáció útján.

A mohácsi csatában több mint ezer lengyel zsoldos harcolt, így Szokola László tanulmánya a lengyel–litván államszövetség hadseregét bemutatva a csata szempontjából is fontos információkat tartalmaz. A hadsereg királyi magánpénztárból és állami adókból fizetett zsoldosokból, határvidéki őrségből, területi csapatokból és magánhadseregekből állt, de létezett a közfelkelés intézménye is. A lengyel hadipotenciál 85 ezer katonát tett ki, amit hasonló litván adat egészített ki. Ennek ellenére a korszak legnagyobb lengyel–litván hadserege 25–35 ezer főből állt. A lengyel gyalogság alapvetően kis létszámú volt, de soraiban a lőfegyver használata az 1530-as évekre kizárólagossá vált. Eközben a lovasságon belül a visszaszorult nehézfegyverzet és a könnyebb, mozgékonyabb huszár csapatnem mellett a lőfegyverrel, első sorban íjjal, de változó arányban már tűzfegyverrel felszerelt lovasság aránya is megközelítette az egyharmadot.

B. Szabó János a Magyar Királyság hadszervezetét és hadseregét mutatja be. A cseh–magyar perszonálunió ténye nem jelentett közös hadügyet, de még közös védelmi politikát sem. II. Lajosnak magyarországi védekező hadjárat esetén is csak a cseh rendek megajánlása adott katonát, legfeljebb pár ezer embert, vagy pedig zsoldosokat toborozhatott saját pénzén. Magyarország teljes hadipotenciálja 60 ezer katonára körül lehetett, de ebből egy-egy hadjáratra 30 ezernél többet nem mozgósítottak, egy-egy vállalkozáson 5–10 ezer fős magyar seregek voltak jellemzőek. A magyar hadszervezet elemei (királyi és tiszti bandériumok, telekkatonaság,

városi zsoldosok, erdélyi lokális haderő, nemesi felkelés, általános paraszti mozgósítás) eltérő arányban mozgósítható és változó harcértékű egységek voltak.

A magyar sereg főerejét az egyre csökkenő arányú nehézlovasság jelentette. Szerepét ekkoriban már kezdte átvenni a sokkal olcsóbb, könnyebb fegyverzetű lovasság, a huszárság. A magyar gyalogosok között nagy számban találunk lövészeket. A nehézgyalogosok aránya 25–50% körül mozoghatott, de ezek fegyverzete is eltért a korabeli svájci nehézgyalogoságétól. A tüzérség – különösen a könnyű ágyúk, illetve a nehéz „prágai” szakállas puskák számát tekintve – a korabeli európai szintet képviselte. A magyar hadsereg harcászati ereje a lovasságban, különösen a mozgékony könnyebb lovasságban rejtett, a gyalogság felhasználására kevesebb gondot fordítottak. A csataterén azonban még mindig a nehézlovasság rohama számított a legrettegettebb fegyvernek.

A korszak egyik legfontosabb, egyben legnehezebben körülírható állama, a Német–római Birodalom hadügyét Péterfi Bence mutatja be. Az uralkodó csak rendkívül szűk jogokkal rendelkezett az egyes részek felett a számtalan kiváltság miatt, számottevő bevételt csak a birodalmi gyűlés által egyedileg megszavazott adók jelentettek, de ezek behajtása is gondokba ütközött. Hasonló a helyzet a birodalmi hadsereg tekintetében is. A századfordulón kísérelt történt egy birodalmi főkapitányi poszt létrehozására, de ez nem maradt fenn tartósan. A császárnak így a saját bevételeiből fizetett zsoldosaira kellett támaszkodnia, a hűbéri kötelek katonai fontossága elenyészett, az egyes birodalmi rendeket egyedileg kellett megnyerni egy-egy hadjárat támogatására. A császári hadak létszáma alacsony maradt. 1496-ban 2500, de 1527-ben is csak 19 500 katona harcolt a császár seregében. A hadsereget az új típusú délnémet gyalogság, a *Landsknechte* dominálták, a lovasság modernizációja a vizsgált korszakot követően indult meg.

F. Molnár Mónika az itáliai államok hadszervezetéről és hadseregeiről értekezik. A két legnagyobb haderővel Velence (30 ezer) és Nápoly (18 ezer) rendelkezett, a többiek ennél sokkal kisebb sereget tudtak bevetni. A folyamatos háborúk miatt kialakult jelentős zsoldosréteg, a *condottieri* jellemzően a nagyhatalmak szolgálatában állt. Az itáliai gyalogságra alapvetően a svájci hatott, miközben a tüzérvégerek is megjelentek a soraikban, azonban azok elterjedése lassú volt. A lovasság soraiból a velenceiek balkáni eredetű könnyűlovasai, a *stradioták* emelhetők ki.

A korszak katonailag egyik legfontosabb államának Franciaország tekinthető, amelyről Györköcs Attila tanulmánya szól. A százéves háborúban megerősödő francia uralkodók egy-egy hadjáratra mozgósítható hadereje az 50 ezer főt is megközelítette. A francia sereget a lovasság dominálta annak ellenére, hogy a királyok próbálkoztak a gyalogság fejlesztésével, de erőfeszítéseiket nem koronázta tartós siker, így jelentős számú idegen (itáliai, svájci és német) zsoldos felfogadására kényszerültek. A francia lovasság hagyományosan erős fegyvernemnek számított, a lovagi hadszervezetre alapozva született meg a francia állandó lovasság. A tüzérség és a flotta fejlesztése a franciák nagy hangsúlyt fektettek, ami a vizsgált korszakban inkább a tüzérség esetében nevezhető sikeresnek.

Korpás Zoltán a történelem első világhatalmát, a Spanyol Monarchiát veszi vizsgálat alá. A tanulmány hangsúlyozza, hogy az uralkodó nagyhatalmi politikájának rendelte alá állama erőforrásait, a hadsereg és a háborúk finanszírozása a bevételek gyors növekedése ellenére is nehézséget okozott. A hadsereget védekező, illetve expanziós erők alkották. Míg előbbiben a honi nehézlovasság adta a főerőt a helyi milíciák mellett, a „külföldi sereg” gerincét a korszak leghatékonyabb gyalogsági egységei, a *terciók* alkották kis létszámú könnyűlovassággal. A *terciók* nem klasszikus magán zsoldoscsapatok, hanem állami fenntartású és kiegészítésű, önkéntesekből álló professzionális egységek voltak, amelyek saját fegyverzetet és harcéljárás alakítottak ki, és hosszú ideig uralták az európai csatatereteket.

A Portugál Királyság hadügyét Igaz Levente elemzi a kötetben. A legjellemzőbb sajátosságot a kis lakosság és az ebből fakadó létszámihiány jelentette. A szárazföldi hadsereg egy-egy

hadjárásban legfeljebb 20 ezer körüli létszámot ért el, de ennél jellemzően kisebb volt. Alapját hagyományosan a lovasság képezte, de a gyalogság szerepe is gyorsan növekedett. A létszámiányokat főként a minőség emelésével, jó kiképzéssel és fegyverzettel igyekeztek pótolni, miközben képzett külföldi zsoldosokat is igénybe vettek.

Anglia és Skócia hadszervezetét Bárány Attila mutatja be. Anglia lélekszáma a 16. század elején alig haladta meg a kétmillió főt, külföldön bevetett hadserege pedig a 10 ezres nagyságrendet is alig érte el. A Tudor-hatalom bevételei növekedésével jelentős haderőfejlesztést valósíthatott meg, így a haderő létszáma 40 ezerre nőtt. Az angol hadsereg hatékonyságát és a reformok sikerét mutatja, hogy mialatt a főerők Franciaországban harcoltak, a támadó skót főereget 1513-ban Flodden mellett másodvonalbeli milíciaegységekkel is tönkre tudták verni.

Története során a skót társadalom erősen militarizálódott, tehát alacsony lélekszáma ellenére is tekintélyes haderőt képviselt. A haditechnikai és harcászati fejlődéssel azonban a skótok – IV. Jakab erőfeszítései ellenére – nem tartottak lépést, ezért Anglia a korszakban jelentős fölényre tett szert velük szemben.

Buzás Gergely tanulmánya az erődépítéssel sajátosságait tárja az olvasók elé. A tanulmány európai dimenzióban elemzi a löfegyverek hatását az erődök szerkezetére, és bemutatja azt a folyamatot, amely a középkori várakból modern, bonyolult tűzrendszerű erődöket formált. Az erődépítéssel Itáliában teljesedett ki, mivel itt vívták a korszak legtöbb háborúját. Magyar területen a déli végvárakat a 15. század végéig szélességében és mélységében is fejlesztették, de az egyes erődök is a korabeli európai színvonalon álltak. Ennek egyik ékes bizonyítéka Nándorfehérvár kitartása 1456-ban. A századfordulót követően azonban már a déli végvárakat sem tudott lépést tartani az európai fejlődéssel, a háttérországban Mohácsig pedig nem épült egyetlen olyan erőd sem, amely pótolni tudta volna az átszakadó déli vonalat.

A kötet tanulmányai alapvetően szakirodalmi ismeretekre épülnek, amit több szerző saját forráskutatással bővített ki. A munka legnagyobb erénye, hogy olyan információkat szolgált meg az olvasóval, amelyek legfeljebb csak a kifejezetten hadtörténettel foglalkozó szakemberek körében lehettek korábban ismertek. A mohácsi csata értelmezését európai horizontúvá emeli, hiszen lehetővé teszi az összehasonlítást a mohácsi síkon vereséget szenvedett magyar sereg és a többi jelentős európai hatalom katonai ereje között.

Fontos kiemelni a kötet külső megjelenése mellett a szöveggondozás minőségét és a korszerű katonai szaknyelv pontos használatát. Az egyes tanulmányok egységes nyelvezete, szóhasználata, kiforrottsága komoly filológiai teljesítmény a szerkesztők részéről, mivel tizenegy szerző szövegét kellett összehangolni, egységesíteni. A terjedelmi korlátok és az egységes szerkezeti felépítés mellett alapvetően jól kidomborodnak a különbségek az egyes államok között.

A kötettel kapcsolatban az egyetlen kritikai megjegyzés a seregszemből kimaradtak körét illetheti. Csehország önállóan nem szerepel, pedig a cseh hadügyről több tanulmányban is található információ. Hasonló a helyzet a svájci *Eidgenossenschaft* esetében is. A „hadügyi forradalom” elmélete szempontjában kulcsszerepet játszó németalföldi területek és a skandináv térség korabeli hadügyének bemutatása is érdekes téma lehetett volna.

Mindent egybe vetve kiváló kötet látott napvilágot a „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” projekt keretében, amely számot tarthat korszakkal foglalkozó szakemberek körén kívül a hadtörténészek és a társadalomtörténészek figyelmére is, s amelyet az érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathat. Az egyetemi oktatásban különösen jól hasznosítható munka a korszak alapismereteinek elsajátításában meghatározó jelentőségű lehet.

Nagy-L. István